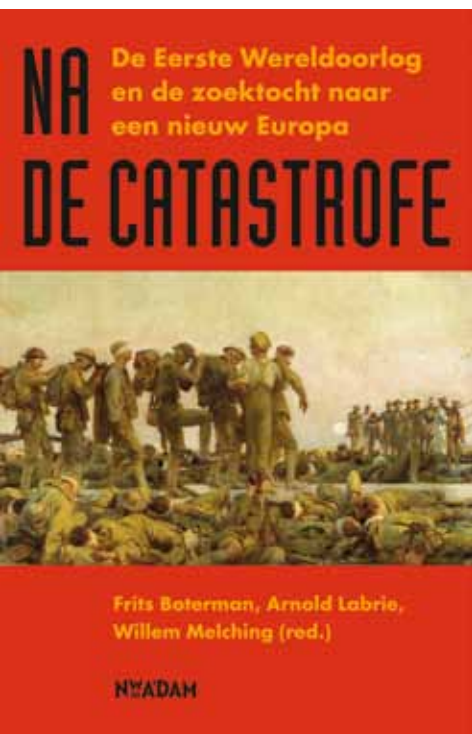

VERWARREND LEVEN IN HET INTERBELLUM

Het is tegenwoordig populair te spreken van de korte twintigste eeuw. De vorige eeuw begint dan in 1914 en eindigt in 1989. Die relatieve korte periode van 75 jaar – minder dan een mensenleven – herbergt daarmee alle verschrikkingen van die voorbije eeuw in een schijnbaar causaal verband, met de aanslag in Sarajevo als prelude en de val van de Muur als slotakkoord. De Eerste Wereldoorlog – niet langer opgevat als het gevolg van de Duitse *Griff nach der Weltmacht*, maar vooral gezien als resultaat van het falen van de toenmalige diplomatie – wordt daarmee de oercatastrofe van de twintigste eeuw die de opkomst van het fascisme, nationaalsocialisme en het communisme en de vestiging van de misdadige totalitaire regimes tot gevolg heeft gehad. Ook aan de Grote Depressie kan niet zonder de Grote Oorlog gedacht worden en de Tweede Wereldoorlog wordt vanuit diezelfde optiek het laatste – en wreedste – bedrijf in de 31-jarige Europese oorlog die in 1914 begon. De Koude Oorlog, ten slotte, is dan weer de laatste fase in deze reeks van oorzaak en gevolg: begonnen op het moment dat de wapens in Duitsland zwegen en eindigend met het min of meer per ongeluk uitgesproken *sofort* van Schabowski. De samenstellers van *Na de catastrofe*, waarin in ruim twintig portretten de wisselwerking wordt belicht tussen de Eerste Wereldoorlog en het leven, werken en denken van Europese kunstenaars, wetenschappers, politici en schrijvers, zien de Eerste Wereldoorlog vooral als een breuk. De oorlog had de wereld op demografisch, politiek,

economisch en sociaal-cultureel gebied totaal veranderd. Een generatie van jonge mannen was weggevaagd of invalide geraakt, grote multinationale rijken waren verdwenen, de landen in Europa hadden alle – ook die letterlijk buiten schot waren gebleven – kennism gemaakt met een overheid die diep durfde in te grijpen in het economische leven, en in het algemeen ontstonden er radicale concepten over een nieuwe mens en een andere maatschappij. Daarmee werd Europa na 1918 (om het met de woorden van de in dat jaar tot president van Tsjecho-Slowakije verkozen Tomáš Masaryk te zeggen) 'het laboratorium op het kerkhof van de Eerste Wereldoorlog'. Al in de oorlog was de staat de privésfeer van de burger binnengedrongen en waren de burgerlijke vrijheden onder druk komen te staan; alles en iedereen werd opgeofferd voor het grote doel: het verslaan van de vijand. De oorlogvoering op industriële schaal, waarbij vriend en vijand, soldaat en burger als kanonnenvoer werden opgeofferd, en de oorlogspropaganda hadden de mens gedehumaniseerd. (De Britse opperbevelhebber Haig mat het succes van zijn offensieven af aan het aantal gesneuvelde Britse soldaten: was dat hoog, dan moest het aan Duitse kant ook wel hoog zijn en was de vijand dus een zware slag toegebracht!) Overal was krachtig leiderschap noodzakelijk geweest en dus geaccepteerd. Deze mentale verandering maakte de weg vrij voor de totalitaire staten met hun collectieve utopistische ideologieën waarin de mens als persoon niet telde en iedereen die op grond van zijn ras of klasse niet bij de ideale maatschappij

paste, vernietigd mocht worden. En de oorlogsethiek kon daarbij nu ingezet worden tegen de vijanden van de staat. Daarmee was de Grote Oorlog, inderdaad, het graf van de negentiende-eeuwse morele en culturele waarden. Maar, om in de beeldspraak te blijven, op diezelfde plek schoot het modernisme, met abstracte kunst en massacultuur uit de grond. Én de fascinatie voor techniek die juist bij de totalitaire regimes tot uiting kwam, getuige ook Lenins, enigszins onbegrijpelijke, uitspraak: 'Communisme is Sovjetmacht plus elektrificatie van het gehele land.' Hitler was, zoals we weten, eveneens begeesterd door vliegtuigen en snelle auto's. De massacultuur met film, sportwedstrijden en radio, vormde een rechtstreekse bedreiging voor de wereld van de *Bildungsburger*. Stefan Zweig klaagde in 1925 dat alle individualiteit had plaatsgemaakt voor de massaliteit van bioscoop en radio. Thomas Mann had in 1918 in zijn *Betrachtungen eines Unpolitischen* de westerse civilisatie als grootste gevaar van de Duitse *Kultur* gezien; het conservatief burgerlijke individualisme met waarden als esthetiek, *Bildung* en opofferingsgezindheid dreigde overspoeld te worden door het platte nuttigheidsdenken en het streven naar materieel gewin die voortkwamen uit de idealen van Franse Revolutie met haar vrijheid, gelijkheid en broederschap. Later realiseerde hij zich wat de werkelijke vijanden van de Duitse cultuur waren: het recht-nationalisme en het communisme die een einde aan de Republiek van Weimar wilden maken en daarmee ook aan wat er nog aan

NA DE CATASTROFE.

DE EERSTE WERELDOORLOG EN DE ZOEKTOCHT NAAR EEN NIEUW EUROPA. Frits Boterman, Arnold Labrie en Willem Melching (red.) (Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2014), 368 blz., € 24,95

beschaving over was, maar toen waren de nazi's al met zijn *Be-trachtungen* aan de haal gegaan. Hetzelfde overkwam Oswald Spengler met zijn speculatieve geschiedschrijving *Ondergang van het Avondland*. Hij zag een groot gevaar voor de eigen cultuur, die net als voorgaande beschavingen, ten onder dreigde te gaan. Alleen een Duitsland met de Pruisische waarden van orde, gezag, trouw en – daar is hij weer – opofferingsgezindheid onder een sterke leider, als een soort caesar, zou de dreigende ondergang kunnen keren. Zoals de Romeinse aristocratische families met hun goede raseigenschappen de Republiek ten tijde van de Punische oorlogen en de Burgeroorlogen overeind hielden, zo moest een Duitse elite Duitsland door de storm van het Britse economische klassen-

egoïsme loodsen. Maar het moet gezegd: Spengler heeft iedere poging van de nazi's om hem persoonlijk voor hun karretje te spannen afgewezen, al had hij in 1933 in Bayreuth wel een onderhoud van anderhalf uur met de Führer. En dan is hij er weer: Hitler. Het mag uit het voorgaande duidelijk zijn dat een flink deel van wat hij in *Mein Kampf* schreef – zoals de bereidheid tot opoffering voor de volksgemeenschap – voor het Duitse publiek niet nieuw was, het was meer de wijze waarop hij de zaken voorstelde en natuurlijk de rassenleer die hij toevoegde, wat de inhoud ervan zo verderfelijk maakte. En daarmee, met het laten opdraven van het gedachtegoed van deze grote en kleine Duitse geesten, krijgt *Na de catastrofe* toch het finalistische karakter dat de samenstellers van deze bundel er niet aan hadden willen geven. Met verdere bijdragen over Mussolini, Trotski, Céline en Tatlin krijgt de lezer sterk het beeld dat het na 1918 alleen maar de verkeerde kant op kon gaan. En van Masaryk, de eerder genoemde eerste president van Tsjecho-Slowakije, wordt hij ook niet vrolijk: deze bleek een Tsjechisch nationalist die zich in alle intellectuele bochten probeerde te wringen om de schepping van zijn kleine multinationale staat uit de resten van de grote multinationale Donaumonarchie te rechtvaardigen. Natuurlijk staan er ook nog andere levensbeschrijvingen in het boek: bijvoorbeeld die van Mondriaan, als voorbeeld van het modernisme, die van Frederik van Eeden (pacifisme) en die van koningin Wilhelmina. Ook van Anton Kröller is er een portret opgenomen. Hij bood direct na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de Nederlandse regering aan zijn

uitgebreide handelsnetwerk in te zetten voor het vaderland. Die ging daar maar wat graag op in, onbekend als ze was met de andere rol die van de overheid in het economisch leven gevraagd werd. Kröller heeft onbeperkt kunnen profiteren van de nieuwe mogelijkheden die hem geboden werden: hij was een echte OW'er. Toen minister Treub hem daarop wees, antwoordde hij: 'Als jij zoo dom zijt om mij veel te laten verdienen, zal ik niet zoo dom zijn er niet van te profiteren.' Kunnen we daarom de schenking van de Hoge Veluwe aan de staat en de kunstcollectie van hem en zijn vrouw aan de gemeenschap opvatten als een goedmaker? Toch vraag ik me af waarom er niets over Ortega y Gasset (*Opstand van de horden*), John Maynard Keynes (*The General Theory of Employment, Interest and Money*) en Woodrow Wilson met zijn Veertien Punten, in deze bundel is opgenomen. Want ook zij hebben de periode na 1918 een eigen gezicht gegeven. Al was het maar, in het geval van de laatste twee, door de mogelijkheden die ze geboden hebben op een andere uitkomst, maar die hun tijdgenoten niet hebben gegrepen. Ik krijg daarom sterk de indruk dat de keuze van de portretten die ons een beeld van het Europa na de grote catastrofe moeten geven vrij willekeurig is geweest. Al met al geeft het boek een indruk van hoe verwarrend het leven in het interbellum is geweest, namelijk het beeld dat we ook van andere tijden uit het verleden krijgen als we er het vergrootglas op leggen. In het uitvergrooten van een tijd zijn de samenstellers van *Na de catastrofe* zeker geslaagd.

Hans Pols